

АБ'ЁМ І АСПЕКТЫ ВЫЗНАЧЭННЯ ПАНЯЦЦЯ “КРЫЛАТАЕ СЛОВА” Ў СУЧАСНЫМ БЕЛАРУСКІМ МОВАЗНАЎСТВЕ¹

А. Д. Цеплякова

(Установа адукацыі «Магілёўскі дзяржаўны ўніверсітэт імя А. А. Куляшова»,
кафедра тэарэтычнай і прыкладной лінгвістыкі)

У артыкуле разглядаюцца вызначэнні аб'ёму паняцця крылатага слова ў сучасным беларускім мовазнаўстве і літаратуразнаўстве. Даецца кароткая характарыстыка кожнага з аспектаў вызначэння паняцця, засяроджваецца ўвага на ўласна лінгвістычных прыметах крылатых слоў як адзінак фразеалагічнага фонду беларускай мовы.

Вызначэнне аб'ёму крылатых слоў у беларускай мове з'яўляецца адной з актуальных задач беларускай фразеалогіі [1]. Асабліва важным вырашэнне гэтай задачы бачыцца ў плане размежавання крылатых слоў і іншых устойлівых адзінак беларускай мовы паводле іх функцый і спосабаў утварэння [2; 3; 4].

У беларускім мовазнаўстве першым да праблемы крылатых слоў звярнуўся Ф. М. Янкоўскі, які ў 1960 г. выдаў зборнік “Крылатыя словы і афарызмы (з беларускіх літаратурных крыніц)”. У прадмове да зборніка “крылатымі словамі” аўтар назвае не ўсякія хадзячыя выразы, а толькі тыя, што паходзяць з літаратурных крыніц і характарызуюцца надзвычайнай лаканічнасцю і вобразнасцю, выразнасцю і зразумеласцю”. У манаграфіі “Беларуская фразеалогія” (1981) аўтарам даецца ўжо іншае вызначэнне, паводле якога крылатыя выслоўі – гэта афарызмы, створаныя палітычнымі і дзяржаўнымі дзеячамі, пісьменнікамі, вучонымі, г.зн. выслоўі, аўтараў якіх ведаем (такім чынам крылатыя словы атаясамліваюцца з афарызмамі).

У сваёй манаграфіі “Беларуская фразеалогія” (1978) А. С. Аксамітаў адзначае, што крылатыя словы – гэта па сутнасці тыя ж прыказкі, толькі іх крыніцай з'яўляецца не фальклор, а мастацкая і

¹ Даследаванне выканана ў межах НДР «Беларуская фразеалогія, парэміялогія, моўная афарыстыка ў кантэксце еўрапейскіх моў і культуры (сінхранічны і дыяхранічны аспекты)» (ДР № 20211335) падпраграмы «Беларуская мова і літаратура» Дзяржаўнай праграмы навуковых даследаванняў на 2021–2025 гг.

публіцыстычная літаратура. У прадмове да зборніка “Витражи мудрости: (Афоризмы, крылатыя слова, изречения)” (1987) аўтар зазначае, што крылатыя словы належаць пярэп’яўляюцца ўстойлівымі слоўнымі комплексамі, якія не ствараюцца кожны раз у маўленні нанова, а ўзнаўляюцца ў гатовым выглядзе.

У “Энцыклапедыі літаратуры і мастацтва” (1986) “крылатымі словамі” называюцца, паводле І. Я. Лепешава, трапныя, устойлівыя словы, цытаты, афарызмы і выразы, якія атрымалі вялікае пашырэнне ў жывой мове; кніжнае паходжанне крылатых слоў – іх істотнае адрозненне ад прыказак і прымавак. Пры гэтым дадаецца, што вытокамі крылатых слоў сталі творы мастацкай і публіцыстычнай літаратуры, выказванні грамадскіх і палітычных дзеячаў, антычныя і біблейскія міфы. Аднак у манаграфіі “Фразеалогія сучаснай беларускай мовы” (1998) аўтар дае ім ужо іншае вызначэнне: крылатыя словы – гэта трапныя, устойлівыя афарызмы кніжнага паходжання, у кожнага з іх ёсць свой аўтар, пры гэтым дадае, што “па традыцыі да крылатых выразаў адносяць і афарызмы з кніг свяшчэннага пісання і з грэчаскай міфалогіі. Той ці іншы вядомы выраз можна лічыць крылатым толькі пры ўмове, калі ён набыў “крылатасць” – выйшаў за межы твора, дзе пачынаў сваё жыццё, стаў вядомым для значнай часткі носьбітаў мовы і ўжываецца ў маўленні без спасылак на яго аўтара.

У энцыклапедыі “Беларуская мова” (1994) “крылатымі словамі” называюцца, паводле А. Я. Міхневіча, трапныя выразы літаратурнага паходжання, у якіх глыбіня думкі, значнасць жыццёвага назірання знітаваны з выразнай слоўнай формай і якія ўжываюцца (ці могуць ужывацца) нароўні з народнымі (фальклорнымі) прыказкамі і прымаўкамі.

У прадмове да даведніка “Слоўнік беларускіх прыказак, прымавак і крылатых выразаў” (1997) даецца наступнае вызначэнне крылатых слоў: “Крылатыя словы – гэта вобразныя і бязвобразныя афарыстычныя выслоўі – выказванні грамадскіх дзеячаў, цытаты з мастацкіх твораў і пад., якія набылі шырокае распаўсюджанне ў маўленні нахштальт прыказак і прымавак, але ў адрозненні ад апошніх, як правіла, суадносяцца ў свядомасці носьбітаў мовы з іх аўтарам ці творам, адкуль яны паходзяць” [5, с. 10–11]. У энцыклапедыі “Беларускі фальклор” (2005) Я. Я. Івановым адностраваны іншы погляд на вызначэнне крылатых слоў: “Крылатыя словы – распаўсюджаныя ў маўленні разнастайныя паводле зместу і граматычнай структуры ўстойлівыя выразы, якія характарызуюцца наяўнасцю аўтара ці пэўнай крыніцы паходжання (фальклорнай, літаратурнай, публіцыстычнай, навуковай ці інш.)” [6].

У артыкуле “Рускамоўныя запазычаныя крылатыя словы ў сучаснай беларускай мове” (2002) С. Венедзіктаў і Я. Іваноў вызначаюць “крылатыя словы” як “устойлівыя моўныя звароты (зрэдку асобныя лексемны), разнастайныя па структуры, семантыцы і стылістычнай афарбоўцы, якія маюць дакладна ўсталяванае аўтарства і ўзнаўляюцца ў маўленні ў «гатовай» форме” [7, с. 210].

У прадмове да слоўніка “Крылатыя выразы ў беларускай мове” (2004) “крылатыя словы” вызначаюцца як “разнастайныя па змесце і граматычным афармленні ўстойлівыя выразы і асобныя словы, якія шырока распаўсюджаны ў маўленні і паходзяць з мастацкіх і іншых (публіцыстычных, юрыдычных, навуковых г.д.) літаратурных твораў”, фальклорных тэкстаў (міфаў, легенд, песень, казак, анекдотаў і інш.), а таксама з вусных выказванняў знакамітых людзей”, пры гэтым дадае, што крылатыя выразы характарызуюцца “трапнасцю выказанай думкі, лаканічнасцю і вобразнасцю срадкаў яе выражэння” [8, с. 5].

Вызначэнне паняцця “крылатае слова” даецца таксама ў шэрагу тэрміналагічных слоўнікаў. Паводле “Слоўніка лінгвістычных тэрмінаў” (1990) П. У. Сцяцко, М. Ф. Гуліцкага і Л. А. Антанюк, крылатыя словы – гэта вобразныя выказванні грамадскіх дзеячаў, цытаты з мастацкіх твораў, якія набылі шырокае распаўсюджанне нахштальт прыказак і прымавак.

У выніку даследавання ўстаноўлена, што аб’ём паняцця крылатага слова мэтазгодна абмяжоўваецца ўласна лінгвістычным сэнсе ўстойлівай асацыяцыяй з тэкставай крыніцай паходжання. Усе іншыя характарыстыкі не дазваляюць разглядаць крылатыя словы як тып устойлівых выразаў.

Літаратура

1. Иванов, Е. Е. Белорусская паремиялогия и афористика в общеевропейском контексте (актуальные проблемы изучения) / Е. Е. Иванов // XV Міжнародны з’езд славістаў = XV Международный съезд славистов = XV International Congress of Slavists, 20–27 жніўня 2013 г. : у 2 т. – Мінск : Беларуская навука, 2013. – Т. 1. – С. 322–323.
2. Теплякова, А. Д. О функциях крылатых слов в речи / А. Д. Теплякова // Фразеология во времени и пространстве / науч. ред. Х. Вальтер, В. М. Мокіенко, А. В. Савченко. – Greifswald : E.-M.-A. Universität ; СПб. : СПбГУ, 2012. – С. 149–151.
3. Цеплякова, А. Д. Структура, семантыка і функцыі запазычаных крылатых слоў у сучаснай беларускай мове / А. Д. Цеплякова // Славянская фразеология в ареальном, историческом и этнокультурном аспектах. Гомель : ГГУ имени Ф. Скорины, 2007. – С. 236–240.
4. Іваноў, Я. Я. Аб другасным спосабе дэрывацыі непрэцэдэнтных афарызмаў / Я. Я. Іваноў // Грани слова: к 65-летию проф. В. М. Мокіенко / под ред. М. Алексеенко. – М. : ЭЛПИС, 2005. – С. 463–468.
5. Іванова, С. Ф. Слоўнік беларускіх прыказак, прымавак і крылатых выразаў / С. Ф. Іванова, Я. Я. Іваноў. – Мінск : БФС, 1997. – 262 с.

6. Іваноў, Я. Я. Крылатыя словы / Я. Я. Іваноў // Беларускі фальклор: энцыклапедыя : у 2 т. – Мінск : БелЭн, 2005. – Т. 1. – С. 729–730.

7. Венідзіктаў, С. В. Рускамоўныя запазычанні крылатых слоў у сучаснай беларускай мове / С. В. Венідзіктаў, Я. Я. Іваноў // Dziedzictwo przeszłości związków językowych, literackich i kulturowych polsko-bałto-wschodniosłowiańskich. – 2002. – Т. VIII. – S. 210–217.

8. Крылатыя выразы ў беларускай мове : тлумачальны слоўнік. Ч. 1 : 3 іншамоўных (еўрапейскіх і амерыканскіх) крыніц XII–XX стст. / С. В. Венідзіктаў, І. Л. Даніленка, С. Ф. Іванова, Я. Я. Іваноў ; пад рэд. Я. Я. Іванова. – Магілёў : МДУ імя А. А. Куляшова, 2004. – 136 с.